

ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ У НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ

А Розглянуті основні напрями психолого-педагогічних досліджень із проблеми формування гендерної культури особистості, проаналізовані зміст та напрями гендерної культури у національній системі освіти, шляхи досягнення ефективності формування гендерної культури під час навчального процесу.

Ключові слова: гендерна культура, гендерна освіта, стать, гендер, гендерна соціалізація, гендерний вимір в освіті.

Лілія Вовк. Формирование гендерной культуры в национальной системе образования.

А Рассмотрены основные направления психолого-педагогических исследований по проблеме формирования гендерной культуры личности, проанализированы содержание и направления гендерной культуры в национальной системе образования, пути достижения эффективности формирования гендерной культуры во время учебного процесса.

Ключевые слова: гендерная культура, гендерное образование, пол, гендер, гендерная социализация, гендерное измерение в образовании.

Liliia Vovk. Personality gender culture formation in the national system of education.

S The main directions of psychological and pedagogical research on the problem of personality gender culture formation are observed in the article, analyzed the content and directions of gender culture in the national education system, the ways of achieving the effectiveness of gender culture during the educational process are analyzed.

Key words: gender culture, gender education, sex, gender, gender socialization, gender dimension in education.

Актуальність теми. Наявні сьогодні розбіжності в наукових поглядах щодо сутності гендерної освіти та виховання зумовлені відсутністю загальноприйнятої методологічної концепції гендерної освіти й відображають дві головні тенденції: розуміння гендерної освіти як процесу (врахування статевих відмінностей і добір відповідних форм і методів) організації освіти та виховання й розуміння гендерної освіти як сукупності певних знань, умінь, навичок. Подолати наявні розбіжності в поглядах науковців та уникнути статевої диференціації в освіті можна завдяки новій освітній парадигмі – парадигмі компетентностей, коли кінцевою освітньою метою є гендерна компетентність. Установлено, що процес гендерної освіти повинен бути спрямований на формування гендерно компетентної особистості шляхом уведення гендерних компетенцій до освітнього стандарту відповідного рівня освіти, що зумовлюють і характеризують рівень її гендерної культури (цінності та ставлення до них, що виявляється в поведінці) і формуються завдяки освітньо-виховним зусиллям педагогічного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічному аспекту гендерних досліджень присвячені праці, автори яких розглядають питання гендерної освіти в різних аспектах:

- статево-рольова і гендерна ідентифікація / соціалізація учнівської та студентської молоді (Н. Городнова, Т. Кубриченко, Д. Логвінова, О. Мруг, В. Новицька, С. Харченко);
- розвиток гендерної освіти в Україні й краї-

нах Європи, Північної Америки та Великої Британії (О. Вапетіна, Л. Кобелянська, О. Кобзева, О. Луценко, О. Петренко, А. Толстокорова, С. Хрисанова, Н. Чухим);

– можливості використання гендерного підходу в організації навчального процесу, під час викладання окремих навчальних дисциплін (А. Апарцева, І. Герасимова, О. Клименко, І. Мунтян, М. Романовська, Н. Рунгш, Ж. Старовойтова, В. Суковата, М. Уланова, О. Фащук, О. Цокур);

– гендерний аналіз навчальної літератури: підручники для школи та вищих навчальних закладів (С. Вихор, Т. Говорун, Н. Городнова, М. Дьоміна, О. Кікінежді, М. Конюшкевич, С. Ліпатова, О. Марущенко, Л. Попова, Н. Пушкарьова, Т. Рябова, Г. Смирнова, О. Ярська-Смирнова);

– гендерне виховання та формування гендерної культури учнів і студентів (О. Болотська, М. Борякіна, О. Васильченко, С. Вихор, І. Євтушенко, С. Матюшкова, Н. Павлущенко, П. Терзі, А. Шевченко, Л. Шустова).

Виклад основного матеріалу. Впровадження категорії «гендер» у педагогічний процес має принципове значення, оскільки в школі формуються багато уявлень про професійне самовизначення, життєву стратегію, доступ до ресурсів і влади, що мають в основі соціостатеву орієнтацію. Розвиток гендерної освіти в школі дозволить сформулювати уявлення про те, що стать не є підставою для дискримінації за будь-яким критерієм або показником, що вона дає можли-

вість жінці й чоловіку користуватися правами людини в усій повноті цього поняття, народжує сили для виламування «скляних стель», вільного вибору шляхів і форм самореалізації на рівні своєї неповторної індивідуальності.

Нагадаємо, гендерна культура – погляд на всі грані життя через призму гендерних цінностей і відповідних їм потреб, інтересів і форм діяльності. Гендерна культура не може існувати в умовах панування патріархальних цінностей, що дозволяє пригнічення однієї статі іншою. Вона передбачає гармонізацію відносин чоловіків і жінок у суспільстві, відображає прагнення суспільства до вирівнювання статусів двох його складових.

Щоб нормально функціонувати у суспільстві як жінка чи чоловік, необхідно кожному опанувати гендерну культуру свого суспільства.

Гендерна культура – це сукупність суспільних цінностей, які склалися в одному чи іншому суспільстві, відшліфовувалися суспільством у перебігу його історії, і їй мусить підлягати кожен індивід, дотримуючись норм і щодо чоловіка, і щодо жінки. Брак гендерної культури свідчить про недостатню поінформованість, відсутність гендерної освіти, і, як наслідок, порушення гендерного балансу в сім'ї, у професійній діяльності.

Єдиний шлях входження будь-якого народу в світову цивілізацію – це шлях культури. Майбутня інтеграція України у світовий соціокультурний простір залежатиме від покоління, яке сьогодні здобуває освіту. Отже, українська школа має стати школою культуротворчості і людинотворчості.

Гендерна освіта – цілеспрямований процес розвитку й саморозвитку особистості, в якому вона опановує соціально значущий досвід людства шляхом здобуття (засвоєння) історико-культурологічних, соціально-правових і психолого-педагогічних знань щодо гендерної рівності, формування вмінь і навичок гендерно толерантних дій, виховання гендерної культури, що сприяє формуванню суспільства гендерної рівності. Гендерну освіту розглядаємо у двох аспектах: як складову змісту навчання/виховання та як створення сприятливого гендерно збалансованого середовища для здобуття освіти. Таке розуміння гендерної освіти вбачає головне завдання гендерного виховання у формуванні нових моделей гендерної самосвідомості та типів поведінки, які базуються на принципах егалітарності й толерантності, з урахуванням особливостей життєвого досвіду і чоловіків, і жінок.

Аналіз базових понять гендерної теорії в педагогічному аспекті дає можливість визначити таке. Стать – сукупність анатомо-біологічних (уроджених) ознак людини, що визначають її роль у процесі прокреації. Натомість гендер –

результат процесу соціалізації, набуття людиною відповідно до своєї статі рис, якостей, моделей поведінки, що сформовані суспільством у конкретно-історичний проміжок часу й відображають характер (авторитарний/домінаторний чи демократичний/егалітарний) політико-економічної та соціально-культурної взаємодії «чоловічого» і «жіночого» (статусні позиції жінок і чоловіків).

Унормовують гендер, не допускаючи його варіативності, гендерні стереотипи, які мають чітко виражений статевий, приписаний характер. Саме тому гендерні стереотипи стають на заваді всебічного розвитку особистості, обмежуючи стратегії її зростання «законом статі». Відтак, на суспільному рівні (на відміну від індивідуального рівня) гендер має усталені характеристики, чіткі межі та формується під дією системи гендерних стереотипів. Набуття особистістю «гендеру» відбувається в процесі та внаслідок гендерної соціалізації, яка здійснюється у двох аспектах – як емпіричне опанування певною системою знань / умінь (навичок) і як те саме опанування, що контролюється та спрямовується системою освіти й виховання (зміст, методика тощо).

Гендерна соціалізація – процес засвоєння людиною соціально-статевої (гендерної) ролі, що призначена для неї суспільством із народження.

Гендерна соціалізація має низку особливостей і специфічна труднощами у чоловіків і жінок. Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке задає безліч стереотипів гендерно-рольової поведінки. Змалку дитина чує від своїх батьків, вихователів: «Це не гарно, це не личить дівчинці», «Хлопчики не плачуть». На природні диференціально-психологічні відмінності між статями накладаються моделі чоловічих і жіночих ролей, наявних у суспільній свідомості, часом не маючи нічого спільного зі справжніми психофізіологічними статевими різницями. Якщо реальна поведінка не збігається з нормативами, то суспільство здійснює певний тиск на свідомість людини, використовує певні санкції [1].

Наведемо такі тези про гендерну соціалізацію:

- після народження дитини починає діяти процес соціалізації статі;
- дитячі ігри закладають основи взаємопротиставлення у виборі як чоловічої, так і жіночої ролей, які простежуються в дорослі роки;
- у традиційній сім'ї домінує одна стать, чітко розподіляються ролі та види діяльності;
- у процесі виховання хлопчики стають чоловіками, а дівчатка – жінками (у гендерному сенсі), під впливом соціального оточення, що соціалізує цю стать, перетворюючи біологічну істоту на стать психічну. Але дорослі мають різні позиції щодо регулювання та спрямування поведінки дівчаток і хлопчиків;

– гендерні стереотипи змінюються, але все ж таки вони є найконсервативнішими у масовій та індивідуальній свідомості. Статева належність у свідомості людини взаємопов'язана із очікуваням статево відповідної поведінки.

Головна роль у гендерному вихованні належить освітньо-виховним установам. Дитина проходить через низку суспільних установ: дошкільні, середні, вищі навчальні заклади, позанавчальні заклади (центри, клуби, бібліотеки) та установи культури. На шкільні роки дитини припадає основний період формування гендерної культури, громадянських цінностей, самоусвідомлення себе чоловіком або жінкою.

Протягом життєвого шляху матеріалом для побудови гендерної ідентичності слугує вся система, яку в культурі пов'язують із мужністю та жіночністю. Розпочате батьками формування різного типу поведінки у хлопчиків і дівчаток, що відповідає нормативним уявленням про маскулітне та фемінне, продовжується в школі. За спостереженням дослідників, учителі приділяють більше уваги хлопчикам, очікуючи від них вищих результатів там, де потрібне абстрактне мислення, схвальніше оцінюють їхню роботу. Їх спонукають до різних видів активності, наполягають на пошуку ними правильної відповіді. Такими настановами хлопчиків орієнтують на досягнення, подолання труднощів, вищий рівень домагань. У ставлення до дівчат домінує стереотип, згідно з яким вони мають знати, а не досліджувати і сумніватися в істинності та повноті знань. Кількість і якість уваги до них демонструють у прихованій формі відведени їм другорядну роль у класі.

У більшості випадків неспіх дівчаток учителя пояснюють відсутністю здібностей, тим самим менше налаштовуючи їх на роботу. Незадовільні результати хлопчиків пов'язують із недостатньою працьовитістю, замалими зусиллями, тому їх стимулюють працювати більше.

Підкріпленню гендерних відмінностей і традиційних видів поведінки, відповідних статей ролі, сприяє не тільки диференційована поведінка вчителів, а й ширший шкільний контекст. Найпрестижніші шкільні посади в шкільній системі займають чоловіки; для вчителів жіночої статі характерна менша професійна ідентифікація; шкільні двори, як правило, сприяють статевій сегрегації, оскільки хлопчики і дівчатка надають перевагу різним видам активності; обов'язки в класі також, як правило, розподіляють за статевою ознакою [2].

Але поки гендерні підходи в педагогіці сприймаються як наукова екзотика. Для розуміння і професійної участі в процесі гендерної соціалізації дітей педагогові необхідний відповідний методологічний і методичний апарат, що містить систему наукових знань про гендер, педагогічні аспекти виховання й освіти як гендерні тех-

нології, фактори, умови й критерії ефективної гендерної соціалізації школярів, що відповідає предметові професійна мова.

Розроблення нового напрямку в науці, як правило, призводить до народження нових термінів, нових категорій.

З метою визначення ступеня взаємодії педагогіки і гендера, як складних соціальних і наукових категорій, вводиться поняття «гендерний вимір в освіті».

Під освітою маємо на увазі процес і результат засвоєння людиною навичок, умінь і теоретичних знань. Освіта школяра відбувається в процесі навчання та виховання, педагогічної взаємодії з учителями, однокласниками, різними суб'єктами шкільного середовища.

Під «гендерним виміром в освіті» маємо на увазі оцінку наслідків і результатів впливу виховних зусиль педагогів на положення і розвиток хлопчиків і дівчаток, усвідомлення ними своєї ідентичності, вибір ідеалів і життєвих цілей, статус дітей у шкільному колективі, групі однолітків у залежності від біологічної статі.

Необхідність введення категорії «гендерний вимір в освіті» обумовлена наступними факторами.

По-перше, в останнє десятиліття саме гендерний вимір стає все важливішим в оцінці основних детермінант і болючих точок процесів суспільного й особистісного розвитку.

По-друге, у педагогічній теорії дотепер відсутній напрям, що вивчає становлення гендерної ідентичності, незважаючи на його безумовне значення для гармонічного і повноцінного розвитку особистості, суспільства.

Традиційна статеворольова соціалізація дівчаток і хлопчиків, у якій активно бере участь школа, продовжує відтворювати патріархальні стереотипи взаємодії статей у суспільній і приватній сферах. Ці стереотипи все частіше вступають у протиріччя з реальними трансформаціями гендерних відносин у сучасному українському суспільстві, стають перешкодою для розкриття індивідуальностей, рівноправності статей, стійкого розвитку демократичних відносин.

Школа повинна давати учням можливість розвивати індивідуальні здібності й інтереси, незалежно від приналежності до тієї або іншої статі, протистояти традиційним стандартам щодо статей. Для цього педагогічний колектив повинний володіти гендерною чутливістю, володіти методикою гендерного підходу до процесу гендерної соціалізації дівчаток і хлопчиків.

Здійснювати гендерний підхід в освіті дітей – це значить діяти з розумінням соціального, конструктивістського походження категорій «чоловічого» і «жіночого» у суспільстві, ставити особистість і індивідуальність дитини в розвитку і вихованні вище традиційних рамок статі.

Під «гендерною чутливістю» розуміємо здатність педагога сприймати, усвідомлювати й моделювати вплив вербальних, невербальних і предметних впливів соціального середовища, методів і форм роботи з дітьми на формування гендерної ідентичності дитини, здатність вловлювати і реагувати на будь-які прояви дискримінації за ознакою статі (сексизму).

По-третє, народження нових педагогічних термінів пов'язане з тим, що інші, на перший погляд, близькі за значенням терміни: «статеве виховання», «статеворольове виховання», «статеворольова соціалізація» та їх варіації, не тільки не відбивають суті предмета, але утрудняють його розуміння, оскільки в українській культурі існують численні і неадекватні конотації слова «стать».

Метою гендерної педагогіки є пом'якшення гендерних стереотипів через створення толерантних умов для формування особистості дитини. Гендерні стереотипи в повсякденній практиці шкільного навчання вкорінюються внаслідок прихованих чи відкритих елементів статевої дискримінації.

Відкритою дискримінацією вважається наявність навчальних програм, що викладаються окремо для хлопчиків і дівчинок. Це характерно для уроків праці. Традиційно дівчаток навчають веденню домашнього господарства (готуванню, шиттю), хлопчиків – столярній і слюсарній справі.

Прихована дискримінація – це наявність гендерних стереотипів у шкільних підручниках та інших навчальних матеріалах, їх ретрансляція в поведінці вчителя під час занять. Зокрема, у більшості шкільних підручників дівчаткам пропонується тільки одна модель ідентифікації (родина), хлопчики мають ширший вибір, але при цьому їхня сімейна роль розглядається як периферійна. Жінки показані пасивними, заняттями традиційними справами (готування, прибирання тощо). Чоловіки та хлопчики зайняті роботою або хобі. Граматика мови підручників часто вимагає використання чоловічого роду, особливо, коли йдеться про людину або людей взагалі без посилання на статеvu належність. Часто вчитель не усвідомлено робить учинки, що впливають на уявлення дітей про гендерні ролі (підвищене дбайливе ставлення до дівчаток тощо).

Розв'язання існуючих проблем щодо формування гендерної культури дітей не можливе без знання сучасного стану гендерних досліджень в Україні. На сьогоднішній день стан гендерних досліджень в Україні, порівняно із зарубіжними країнами, перебуває на етапі становлення, що дозволяє говорити про гендерний підхід як

особливий теоретичний напрямок у соціальних науках. Гендерний підхід має реальний шанс оцінити наслідки існуючої до останнього часу парадигми соціально-економічного розвитку суспільства і змінити на краще систему соціальної диференціації і нерівності за ознаками статі.

Можна стверджувати, що в Україні існує потреба у долатті традиційних гендерних стереотипів, творення нових стандартів для дівчаток і хлопчиків, формуванні гендерної культури нового взірця. Щороку виникають все нові й масштабніші проекти як для впровадження нових підходів до розв'язання проблем подолання патріархальних звичаїв у ставленні до визначення традиційних ролей чоловіка і жінки як на індивідуальному, так і громадсько-політичному рівнях.

Ефективність формування гендерної культури підвищується за сукупності таких умов: теоретичної та методичної підготовки вчителів; засвоєння дітьми знань про основні правила та принципи культури взаємин; набуття досвіду дітьми культури міжособистісних взаємин.

Можна стверджувати, що культура міжособистісних взаємин є інтегральною якістю, що репрезентується сукупністю моральних знань, емоційних переживань, моральних потреб і способів поведінкових дій, засадами яких виступають гуманістичні норми, принципи та ідеали. Культура міжособистісних взаємин корелюється зі здатністю і бажанням особистості переживати моральні почуття, емоційно реагувати на гуманні взаємини, обурюватися, коли принижується людська гідність, радіти успіхам інших людей.

Висновки. Таким чином, виховний процес ефективний лише в тому випадку, якщо вчителі, вихователі, батьки збагачують дітей моральними та естетичними знаннями, виробляють оцінні судження до тих чи інших учинків, спонукають школярів до громадсько-корисної діяльності. Ізольоване ж оволодіння кожної ланки процесом виховання призводить до того, що знання учнів формальні, а поведінка довгий час залишається ситуативною і невмотивованою.

Кожен із нас – неповторна, унікальна індивідуальність. Чим важче умови життя, тим цінніший попередній досвід для майбутніх поколінь. Людина сама повинна прагнути самовдосконалення, маючи для цього умови. У людському суспільстві завжди можна зробити з каменяра філософа, а філософа каменярем.

Література

1. Гошовська Д. Гендерна психологія : навч.-метод. посіб. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. – 29 с.
2. Ткалич М. Г. Гендерна психологія : навч. посіб. / М. Г. Ткалич. – К. : Академвидав, 2011. – 165 с.